

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Л.Р.Кашкарьова

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Бердянського державного педагогічного університету*

Статтю присвячено проблемі визначення потенційних навчальних можливостей кожного учня та моніторингового супроводу його розумового розвитку протягом навчання у школі. Подано методики, що розвивають пізнавальні психічні процеси.

Ключові слова: научуваність, навчальний потенціал.

Сьогодні важливе значення має проблема визначення потенційних навчальних можливостей кожного учня та моніторингового супроводу його розумового розвитку протягом навчання у школі.

Думку про те, що здатність до навчання (у сучасній психолого-педагогічній літературі синоніми – навчальність, научуваність) характеризує рівень розумового розвитку, вперше висловив Л.Виготський, сформулювавши вчення про зону найближчого розвитку. Пізніше ця думка в різних варіантах висловлювалась також у роботах Б.Ананьєва, З.Калмикової, Г.Костюка, Н.Менчинської, С.Рубінштейна [1; 5; 9; 10].

Так, зокрема, Б.Ананьєв назвав здатність учнів до навчання „сприйнятливістю до знань” [1].

З.Калмикова під научуваністю розуміє систему інтелектуальних властивостей особистості, від яких залежить продуктивність навчання. В структуру научуваності вона включає узагальненість, глибину (економічність), гнучкість, характер саморегуляції, загальний тонус та ступінь самостійності мисленнєвої діяльності. Виявити рівень научуваності, на думку З.Калмикової, можна за допомогою природного навчаючого експерименту при рішенні учнями задач-проблем, в яких використовується новий для них матеріал. Причому реєструється не тільки кінцевий результат, але й процес та способи рішення, а також строго дозована допомога, яка, при необхідності, надається конкретному учневі з боку дорослого [5, 128-129].

Натомість Ю.Карпов експериментально доводить, що методика З.Калмикової фактично вимірює ступінь оволодіння досліджуваними прийомами емпіричного узагальнення, а не діагностує научуваність школярів

як основний показник їх розумового розвитку [6, 6-7].

Для вимірювання научуваності Н.Губа пропонує використовувати коефіцієнт інтелектуального потенціалу, який вираховується зі співвідношення суми числових показників рівня актуального розвитку і зони найближчого розвитку в чисельнику до хронологічного віку учня в знаменнику. За одиниці вимірювання взяті завдання шкали Станфорд-Біне, які учень може виконати за умови стандартизованої допомоги з боку дорослого [2, 25-26].

Проблему діагностики научуваності школярів досліджували Н.Жулідова та Є.Рабуцький, які розробили власну методику її вимірювання [4].

На думку В.Дружиніна, не можна однозначно стверджувати, що научуваність дорівнює загальному інтелекту або особливостям його структури, бо научуваність характеризує систему набуття знань, а інтелект – здатність до використання знань. Разом із тим, під час дослідження детермінант шкільної успішності доведено, що між цими факторами існує позитивний зв'язок: научуваність детермінує успішність оволодіння новими знаннями, а інтелект – успішність застосування знань для вирішення задач [3, 17].

Однак, незважаючи на те, що в психолого-педагогічній літературі запропоновані певні методики визначення научуваності учнів, вітчизняна педагогічна практика свідчить, що визначення вчителями рівня навчальних можливостей школярів відбувається, як правило, на основі спостережень та врахування рівня їх попередніх навчальних досягнень без опори на психодіагностику, тобто саме психологічні компоненти навчальних

можливостей визначаються переважно інтуїтивно.

Таким чином, залишається актуальною проблема розробки економічної, валідної, надійної та простої у застосуванні методики виявлення потенційних навчальних можливостей учнів, якою могли б користуватися не тільки практичні психологи, але й вчителі шкіл.

У даній статті наводяться результати роботи з розробки методики виявлення потенційних навчальних можливостей учнів загальноосвітньої школи та пропонується система вправ з їх підвищення. Апробація методики проводилася протягом трьох років на базі загальноосвітніх шкіл міста Бердянськ та Приморськ Запорізької області. В експериментальній роботі взяли участь 392 учні і 48 вчителів.

У процесі дослідження підтверджено, що навчальні досягнення, характеризуючи розвиток особистості в цілому, найбільше пов'язані з її інтелектуальною сферою. Динаміка фактичного розумового розвитку школярів залежить від їхніх потенційних навчальних можливостей, тобто індивідуально-своєрідної комбінації пізнавальних психічних процесів учнів, а також наявних у них знань, навичок і умінь, які сприяють оволодінню новими знаннями та досконалішими навичками й уміннями.

У результаті експериментального дослідження нами з'ясовано, що для визначення рівня потенційних навчальних можливостей учнів основної школи достатнім можна вважати наступний мінімум вимірюваних показників: обсяг довільної уваги, продуктивність словесно-логічної довільної довготривалої пам'яті, продуктивність словесно-логічного мислення і його гнучкість, як найважливіші показники розвитку пізнавальних психічних процесів; швидкість читання та швидкість письма, як найважливіші загальнонавчальні уміння; фізичні, художні, трудові та музичні спеціальні навички й уміння; пізнавальні інтереси школярів до природничих, гуманітарних та точних наук; а також рівень попередніх навчальних досягнень учнів.

Сконструйована нами психодіагностична методика визначення потенційних навчальних можливостей учнів основної школи містить серію адаптованих тестів для виміру рівня розвитку уваги, пам'яті, мислення, для яких дібрано відповідний віку учнів кожної паралелі класів стимулюючий ма-

теріал та детальні інструкції з їх застосування; анкети для визначення пізнавальних інтересів; рекомендації щодо збирання емпіричних даних про розвиток основних загальнонавчальних та деяких спеціальних навичок і умінь безпосередньо в процесі навчальної діяльності [7].

Прогностична валідність методики перевірялася нами протягом трьох років, що дозволило встановити, що вона достатньо висока і становить понад 70 %. Процедура психологічного діагностування побудована на врахуванні вікових психологічних особливостей учнів основної школи та специфіки навчально-виховного процесу, розрахована на 1,5 години і може проводитись як шкільним практичним психологом, так і класним керівником. Потенційні навчальні можливості учнів за рівнями доцільно поділити на низькі, середні, достатні та високі.

Для діагностування особливостей пізнавальної сфери учнів ми застосовували ряд широковживаних методик. Безпосереднє обстеження учнів певного класу проводив класний керівник, який потім обробляв отримані дані у відповідності з нашими інструкціями. Форма проведення дослідження була груповою, що цілком відповідало потребам підлітка у спілкуванні, але всі завдання виконувались учнем індивідуально і самостійно, що водночас задовольняло прагнення підлітка до незалежності.

Аналізуючи результати тестування, особливо в тих випадках, коли відповідь вимагала пошуку стандартного рішення, ми брали до уваги прагнення підлітка до оригінальності й самостійності і враховували як правильні також нестандартні, але логічно можливі рішення.

Після обробки даних класний керівник у приватній бесіді знайомив кожного учня з його власними результатами, задовольняючи таким чином прагнення підлітка до самопізнання. У ході бесіди, яка вже сама по собі носила коригуючий характер, учню в ненав'язливій формі давалися конкретні рекомендації стосовно розвитку уваги, пам'яті, мислення. Кілька класних виховних годин протягом навчального року також присвячувалося питанням самовиховання та розвитку власних пізнавальних можливостей.

Зібрані дані класні керівники заносили в таблиці потенційних навчальних можливостей учнів. На основі аналізу всіх діагностичних та анкетних даних з урахуванням попе-

редніх навчальних досягнень школярів, які свідчили про рівень їх актуального розвитку, визначався рівень потенційних можливостей кожного учня до навчання. Цей висновок робила експертна комісія у складі заступника директора школи з навчально-виховної роботи, практичного психолога, класного керівника та вчителів-предметників.

У процесі нашого дослідження була висунута робоча гіпотеза, згідно з якою потенційні навчальні можливості учнів, зокрема такі пізнавальні психічні процеси, як пам'ять і мислення, та увага, як форма їх перебігу, можуть розвиватися не тільки у процесі систематичного шкільного навчання, але й за допомогою спеціального тренінгу, спрямованого на підвищення рівня їх розвитку. Тому ми розробили та апробували на ефективність серію тренінгових корекційно-розвиваючих вправ-завдань, спрямованих на інтенсивний розвиток пізнавальних психічних процесів, як засобу підвищення потенційних пізнавальних можливостей учнів та одного із шляхів контролю та свідомого впливу на процес їх розумового розвитку [8].

В експерименті взяли участь 57 учнів ЗОШ №5 міста Бердянськ, з них: 26 учнів 5-А класу (контрольний клас) та 31 учень 5-Б класу (експериментальний клас), шкільний практичний психолог та класний керівник 5-Б класу.

Перший (констатуючий) етап експерименту пройшов у рамках загального дослідження потенційних можливостей учнів до навчання. Порівнюючи в цілому навчальний потенціал учнів контрольного та експериментального класів, ми впевнились, що вони не мають між собою суттєвої різниці. Так, у 5-А класі 14 учнів мали достатній, 10 – середній та 2 учні – низький рівень потенційних навчальних можливостей, а у 5-Б класі навчалось 4 учні з високим, 13 – з достатнім та 10 учнів – із середнім рівнем навчальних можливостей. За результатами I семестру адекватно до своїх потенційних можливостей навчалось 23 учні 5-А та 16 учнів 5-Б класу; дещо вище – відповідно, 3 учні 5-А і 9 учнів 5-Б класу; та дещо нижче – 2 учні 5-Б класу при відсутності таких у 5-А класі. Саме результати навчальної діяльності учнів 5-х класів у I семестрі показали, що 11 із 27 учнів 5-Б класу навчаються неадекватно до свого потенціалу, а саме: 11 учнів мають недостатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що в подальшому може

привести до погіршення їх порівняно високої на даний момент успішності. Саме для здійснення моніторингового супроводу розвитку їх пізнавальних психічних процесів протягом II семестру і був проведений формуючий експеримент.

Другий (формуючий) етап експерименту полягав у проведенні класним керівником 5-Б класу під нашим безпосереднім керівництвом десяти корекційно-розвиваючих занять-тренінгів з учнями на класних годинах. Кожне заняття складалося із п'яти завдань і було розрахованим на 30-45 хвилин.

Відбираючи тренувальні методики, ми зважали на те, що вони мають розвивати пізнавальні психічні процеси, але при цьому не копіювати завдань та процедури, які використовувалися під час констатуючого дослідження.

Для роботи ми відібрали наступні методики.

1. Розвиток зорової уваги. Вчитель пред'являє на 3-4 секунди 10 об'єктів (літер, цифр, слів тощо). Після цього учні на бланку відповідей записують те, що вони встигли сприйняти. Перевірку та підрахунок результатів учні проводять самостійно при повторному сприйманні об'єктів.

2. Розвиток короткочасної слухової пам'яті. Вчитель з інтервалом в 1 секунду зачитує добірку з 15 слів, не пов'язаних за змістом. Після цього учні на бланку відповідей записують слова, що запам'яталися. Перевірку та підрахунок результатів учні проводять самостійно при повторному прочитанні слів вчителем.

3. Розвиток асоціативної пам'яті. Вчитель з інтервалом в 1 секунду зачитує 15 пар слів, які асоціативно зв'язані між собою. Після цього вчитель зачитує перше слово з пари, а учень на бланку відповідей по пам'яті записує друге слово з пари. Перевірка та обговорення варіантів асоціацій проводиться відкрито під керівництвом вчителя.

4. Розвиток словесно-логічного мислення. Вчитель зачитує, а учень записує на бланку відповідей пару слів, між якими є логічний зв'язок. Після цього вчитель зачитує, а учень записує третє слово, до якого має самостійно підібрати таке четверте слово, щоб між ним і третім словом був такий же зв'язок, як між першими двома словами. Перевірка та обговорення варіантів відповідей проводиться відкрито під керівництвом вчителя.

5. Розвиток здатності до узагальнення та підбору загального поняття. Вчитель зачитує, а учень записує на бланку відповідей певне слово. Після цього послідовно вчитель зачитує чотири серії по десять слів. З кожної серії учень вибирає на слух та записує у бланк відповідей по одному слову, яке за змістом підходить до першого слова та складає з ним єдину групу, яка визначається одним поняттям. Після запису усіх п'яти слів учень має підібрати до них узагальнююче поняття та записати його в дужках. Перевірка та обговорення варіантів відповідей проводиться відкрито під керівництвом вчителя.

Після кожного заняття класний керівник не збирав бланки-відповіді, а школярі залишали їх собі і могли понести додому, щоб показати батькам і похвалитися своїми успіхами. Це стимулювало бажання учнів виконувати завдання якомога краще. Учні виявили зацікавленість, яка не знижувалася протягом всього періоду занять. Активність учнів від заняття до заняття зростала. П'ятикласникам дуже подобалось обговорювати виконані завдання, пропонувати свої оригінальні варіанти, переконувати інших у правильності саме своєї думки. З кожним заняттям вони набували більшої самостійності в судженнях, краще розуміли та пояснювали причини виникнення тих чи інших асоціацій, встановлювали логічний зв'язок між словами, підбирали узагальнююче поняття.

Після завершення корекційно-розвиваючих занять-тренінгів було проведено повторне психодіагностичне дослідження рівня розвитку пізнавальних психічних процесів учнів контрольного (5-А) класу та експериментального (5-Б) класу.

Таким чином, ми бачимо, що у більшості учнів експериментального 5-Б класу, порівняно з учнями контрольного 5-А класу, відбулися якісні зміни у розвитку словесно-логічного мислення, а також значно покращилася увага. Аналіз типу запам'ятовування також показав, що учні експериментального класу значно краще усвідомлюють матеріал під час його запам'ятовування, ніж учні контрольного класу (див. табл. 1.).

Беручи за основу показники психодіагностичного обстеження учнів в кінці II семестру, ми маємо інші результати аналізу відповідності навчальних досягнень учнів їх

потенційним навчальним можливостям. В експериментальному 5-Б класі закінчили навчальний рік із адекватними до своїх можливостей навчальними досягненнями 68 % учнів, вище від своїх можливостей – 12 % і, відповідно, нижче – 20 % учнів. Тобто, частина учнів поліпшила продуктивність своїх пізнавальних психічних процесів і має тепер резерви для подальшого ефективного розумового розвитку.

У контрольному 5-А класі адекватно до своїх потенційних навчальних можливостей закінчили навчальний рік 71,4 % учнів, а вище – відповідно, 28,6 %. Це свідчить про те, що резерви зростання успішності за рахунок відносно високого рівня розвитку пізнавальних психічних процесів на даний момент в учнів цього класу відсутні.

У результаті проведеного дослідження експериментально доведено, що визначити рівень розвитку потенційних навчальних можливостей школярів можна за допомогою запропонованої нами методики, яка враховує вікові психологічні особливості учнів основної школи, розрахована на 1,5 години, зручна у використанні як практичним психологом, так і вчителем, має достатньо високу прогностичну валідність (понад 70,0 %).

Підвищити рівень розвитку пізнавальних психічних процесів учнів (зокрема, продуктивність словесно-логічного мислення, смислового запам'ятовування та обсяг довільної уваги) можна за допомогою серії тренінгових корекційно-розвиваючих вправ-завдань. Цілеспрямований розвиток пізнавальних психічних процесів учнів сприяє підвищенню їх потенційних навчальних можливостей, що, у свою чергу, позитивно впливає на навчальні досягнення школярів.

Таким чином, результати нашого дослідження свідчать, що педагогічний колектив школи може здійснювати контрольоване спостереження та свідомо впливати на процес розумового розвитку учнів.

Таблиця 1. Динаміка пізнавальних психічних процесів учнів 5-а (контрольного) та 5-б (експериментального) класів

Класи	Пізнавальні психічні процеси учнів, %													
	увага			пам'ять			запам'ятовування		словесно-логічне мислення			гнучкість мислення		
	покріпчилась	погіршилась	без змін	покріпчилась	погіршилась	без змін	механічне	сміслові	покріпчилось	погіршилось	без змін	покріпчилась	погіршилась	без змін
5-А	42,9	47,6	9,5	76,2	14,3	9,5	71,4	28,6	61,9	33,3	4,8	47,6	33,3	19,1
5-Б	80,0	16,0	4,0	68,0	16,0	16,0	24,1	75,9	100,0	–	–	60,0	40,0	–

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды: В 2 т. / Под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф.Ломова. – Т.І. – М.: Педагогика, 1980. – 230 с.
2. *Губа Н.А.* Критерии и показатели измерения обучаемости в младшем школьном возрасте: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1994. – 146 с.
3. *Дружинин В.Н.* Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. – М.: Per Se, СПб.: Имотон-М, 2001.–224 с.
4. *Жулидова Н., Рабунский Е.* Комплексное исследование по проблеме диагностики и повышения уровня обучаемости школьников // М-лы симпозиума по вопросам разработки диагностических методов определения уровня умственного развития детей (16-17 дек. 1970 г.). – Рига: Зинанте, 1970. – С. 100-102.
5. *Калмыкова З.И.* Умственное развитие учащихся и пути его диагностики // Материалы Симпозиума по вопросам разработки диагностических методов определения уровня умственного развития детей (16-17 дек. 1970 г.). – Рига: Зинанте, 1970. – С. 125-131.
6. *Карпов Ю.В.* Критерии умственного развития и методы его диагностики: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / МГУ им. М.В. Ломоносова. Факультет психологии. – М., 1983. – 17 с.
7. *Кашкарьова Л.Р.* Психологічні засади виявлення потенційних навчальних можливостей учнів основної школи // Зб. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). – № 3. – Бердянськ: БДПУ, 2003. – С. 46-54.
8. *Кашкарьова Л.Р.* Корекційно-розвиваюча тренінгова методика підвищення потенційних навчальних можливостей учнів підліткового віку // Зб. наук. пр. (Психологічні науки). – № 1. – Бердянськ: БДПУ, 2004. – С. 171-182.
9. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – 609 с.
10. *Менчинская Н.А.* Проблемы учения и умственного развития школьника. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2007 р.

